

Юлія Черняк

докторка юридичних наук, доцентка, суддя Верховного Суду,
доцентка кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6968-1882>
Scopus Author ID: 59497518900
ResearchGate: <https://www.researchgate.net/profile/Yuliya-Chernyak-3>
y.v.chernyak@gmail.com

УДК 341.64:347.61/64

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ПЕРЕДАЧІ СУДОМ СВОЄЇ ЮРИСДИКЦІЇ СУДУ ІНШОЇ ДЕРЖАВИ (TRANSFER OF JURISDICTION) В АСПЕКТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА УНІФІКАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

АНОТАЦІЯ. Одним із механізмів правового регулювання відмови від своєї юрисдикції компетентних судів однієї держави на користь судів іншої держави є правило *forum non conveniens*, яке дає змогу суду призупинити і/або закрити провадження у справі на тій підставі, що суд іншої держави є більш зручним (належним) для її справедливого й об'єктивного вирішення. Це правило є правовою основою інституту, який у доктрині, законодавстві та судовій практиці багатьох держав має назву “передача юрисдикції”. Останній, на відміну від інституту конкуренції юрисдикцій, є порівняно новим і малодослідженим у вітчизняній правовій науці.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб на основі аналізу чинних міжнародних договорів з'ясувати особливості застосування цього інституту і визначити перспективи його подальшого розвитку.

Встановлено, що чинні міжнародні договори врегульовують декілька питань процесуального механізму передачі юрисдикції. Водночас низка процесуальних питань субсидіарно регулюється внутрішнім законодавством кожної держави, в силу притаманного міжнародному цивільному процесу принципу *lex fori*. Виняток становлять держави – члени Європейського Союзу, в яких процесуальний порядок передачі юрисдикції конкретизовано регламентом Brussels IIb.

Ключовим питанням при передачі юрисдикції в міжнародних сімейних спрах стосовно дитини є відповідність такого кроку найвищим інтересам дитини, які визначаються з урахуванням фактичних обставин кожної справи.

Виділено такі напрями подальшого розвитку інституту передачі юрисдикції: імплементація положень Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р. у внутрішнє законодавство України; розвиток положень цієї Конвенції у регламенті ЄС Brussels IIb; поширення сфери застосування цього інституту на інші категорії цивільних справ з іноземним елементом, – зокрема, відповідно до положень Гаазької конвенції про міжнародний захист повнолітніх 2000 р.

Запорукою ефективного застосування передачі юрисдикції є тісне, пряме судове співробітництво, що здійснюється, зокрема, через Гаазьку мережу суддівської взаємодопомоги.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: міжнародна підсудність; концепція *forum non conveniens*; найвищі інтереси дитини; міжнародне судове співробітництво; уніфікація.

Сучасному міжнародному цивільному процесу відомі два механізми правового регулювання відмови компетентних судів однієї держави на користь судів іншої держави від своєї юрисдикції у цивільних справах з іноземним елементом: I – за правилом *lis pendens-related actions* (конкуренції юрисдикцій), відповідно до якого суд, що відкрив провадження у справі другим, залишає позов без розгляду, оскільки юрисдикційний орган іншої держави відкрив провадження у тотожній справі першим і саме він є компетентним вирішувати справу (ч. 3 ст. 75 Закону України “Про міжнародне приватне право”¹); II – за правилом *forum non conveniens*, яке дає змогу суду, компетентному вирішувати конкретну цивільну справу з іноземним елементом, зупинити і/або закрити провадження у справі на тій підставі, що є більш зручний (належний) суд іншої держави для вирішення цієї справи.

Концепція *forum non conveniens*, на відміну від концепції *lis pendens-related actions*, не є традиційною для української правової та судової систем і, як наслідок, – практично майже не досліджена вітчизняною доктриною. Певним аналогом цього інституту можуть бути норми низки двосторонніх договорів України про правову допомогу в цивільних і сімейних справах, які врегулюють компетенцію судів договірних держав у справах про опіку та піклування і визначають алгоритм взаємодії між цими судами у разі передачі (погодження) компетенції на вирішення такої справи судом не держави громадянства особи, яка потребує опіки чи піклування, а судом її постійного чи тимчасового місця проживання. Приміром, Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р. (частини 6, 7 ст. 31) встановлює такі правила передачі юрисдикції: компетентний орган договірної сторони, громадянином якої є особа, що потребує опіки або піклування, може передати опіку та піклування органу іншої договірної сторони, якщо місце проживання або перебування, або майно особи, яка є під опікою чи піклуванням, знаходиться на території цієї договірної сторони. Передача дійсна лише в тому випадку, коли запитуваний орган погодиться прийняти опіку або піклування і повідомить про це запитуючий орган. Орган, який таким чином прийняв опіку чи піклування, здійснює їх відповідно до законодавства своєї держави. Він не має права, однак, виносити рішення з питань, що стосуються статусу особи, яка перебуває під опікою чи піклуванням, але може дати дозвіл на вступ до шлюбу, необхідний за законодавством тієї договірної сторони, громадянином якої є ця особа².

Ключовим моментом розвитку інституту передачі юрисдикції в Україні стало приєднання України у 2008 р. до Конвенції про юрисдикцію, право,

¹ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>> (дата звернення 05.03.2026).

² Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993. Ратифіковано Постановою ВР від 04.02.1994 № 3941-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text> (дата звернення 05.03.2026).

що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р. (надалі – Гаазька конвенція про батьківську відповідальність 1996 р.), статті 8 і 9 якої безпосередньо уніфікують норми цього інституту³.

Основною категорією справ з іноземним елементом, у яких інститут передачі юрисдикції є найбільш затребуваним, є справи, що впливають з міжнародних сімейних спорів стосовно дітей. Так, керуючись дослідженням, результати якого було представлено у 2023 р. Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права (НССН), у судовій практиці держав Європейського Союзу та Великої Британії більшість випадків, пов'язаних із запитом про передачу юрисдикції, стосувалися справ про батьківську відповідальність (про права і обов'язки батьків), частину запитів було подано національними судами в контексті процедури повернення дитини відповідно до Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей⁴ 1980 р., а також під час вирішення справ щодо звичайного місця проживання дитини, про возз'єднання дитини зі своїми братами і сестрами (та іншими родичами), які перебувають в іншій державі, справ щодо опіки та утримання дитини⁵.

Серед піонерів фундаментальних досліджень проблематики передачі міжнародної підсудності у цивільних і сімейних справах слід назвати професора А. Дешвуда (Alan Dashwood) – одного з натхненників і розробників перших актів Європейського Союзу про міжнародну підсудність, а також професора М. Янтера-Яреборг (Jänterä-Jareborg Maarit) – експертку Комісії з європейського сімейного права (Commission on European Family Law – CEFL), членкиню Робочої групи з питань поширення на сферу сімейного права Брюссельської конвенції про міжнародну підсудність та виконання судових рішень у цивільних і торговельних справах 1968 р.

До авторитетних доктринальних джерел про передачу міжнародної підсудності у справі суду іншої держави слід віднести праці професора Н. Льюеля (Lowel Nigel), які присвячені докладному аналізу Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р., а також коментар до регламенту ЄС про міжнародну підсудність та визнання і виконання судових рішень у шлюбно-сімейних справах і справах про батьківську відповідальність, а також про міжнародне викрадення дитини (регламент Європейського Союзу

³ Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей. Підписана 19 жовтня 1996 р., Україна приєдналася відповідно до Закону України від 14.09.2006 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text> (дата звернення 05.03.2026).

⁴ Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text> (дата звернення 05.03.2026).

⁵ Transfer of jurisdiction under the 1996 Child Protection Convention (Arts 8 and 9). Prel. Doc. No 17 of August 2023. HCCH <<https://assets.hcch.net/docs/3ad94682-e755-4720-a67d-7f762d76ffd3.pdf>> (accessed 05.03.2026).

Brussels IIb), написаний професорами У. Магнусом (Magnus Ulrich) і П. Манковським (Mankowski Peter).

Доречно зазначити, що особливості правового регулювання міжнародної підсудності різних категорій сімейних справ є предметом нашого окремого, монографічного, дослідження⁶, а мета цієї статті полягає у тому, щоб на основі аналізу чинних міжнародних договорів України з'ясувати практичні аспекти застосування інституту передачі юрисдикції і визначити перспективи його подальшого розвитку – з урахуванням законопроектів України, підготовлених у рамках рекодифікації приватного права, Гаазьких конвенцій та регламентів ЄС.

Суть концепції *forum non conveniens* як правової основи інституту передачі юрисдикції. Уперше концепція *forum non conveniens* почала застосовуватися у країнах системи загального права, де вона ще відома як доктрина “*proper forum*”. Відповідно до вихідного принципу цієї концепції активну роль у виборі найбільш зручної міжнародної підсудності цивільної справи відіграють не лише сторони справи, а й суд. Практично це означає, що суд, до якого звернувся позивач, може відмовитися від своєї юрисдикції щодо вирішення справи, якщо дійде висновку, що цю справу, виходячи з її фактичних обставин, інтересів сторін і правосуддя, зручніше вирішувати в суді іншої держави. Правило такого змісту закріплено у Правилах і Принципах міжнародного цивільного процесу ALI / UNIDROIT, які з т. зв. правової природи є документом м'якого права і є втіленням положень процесуального права як системи загального, так і системи континентального права (Принцип 2.5, Правило 4.6.2)⁷.

Що ж стосується закріплення *forum non conveniens* у чинних міжнародних договорах, які уніфікують норми міжнародного цивільного процесу, то натеper такими є Гаазька конвенція про батьківську відповідальність 1996 р. (статті 8, 9), Гаазька конвенція про міжнародний захист повнолітніх від 13 січня 2000 р. (ст. 8)⁸ і регламент ЄС 2019/1111 від 25 червня 2019 р. про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у шлюбно-сімейних справах і справах про батьківську відповідальність, а також про міжнародне викрадення дитини (переглянутий) (далі – регламент ЄС Brussels IIb) (статті 12, 13)⁹. Ці міжнародні договори не лише визначають можливість застосування передачі юрисдикції, а й установлюють процесуальний механізм її здійснення.

⁶ Ю Черняк, Уніфікація норм міжнародного цивільного процесу з розгляду сімейних спорів (Алерта 2018) 388.

⁷ Ю Черняк, О Білоус, ‘Принципи міжнародного цивільного процесу (із коментарем)’ [2016] 7/8 Юридичний журнал 15–32; Ю Черняк, О Білоус, ‘Правила міжнародного цивільного процесу (із коментарем)’ [2016] 7/8 Юридичний журнал 145–146.

⁸ Convention of 13 January 2000 on the International Protection of Adults <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=71>> (accessed 05.03.2026).

⁹ Council Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, the recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, and on international child abduction (recast) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/1111/oj/eng>> (accessed 05.03.2026).

Спинимось докладніше на конкретних практичних аспектах цього процесуального механізму, звернувшись насамперед до Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р., як міжнародного договору, учасником якого є Україна.

Отже, відповідно до ч. 1 ст. 8 Гаазької конвенції 1996 р., як виняток, якщо орган договірної держави, який має юрисдикцію відповідно до статей 5 або 6, вважає, що орган іншої договірної держави здатний краще в конкретному випадку визначити найвищі інтереси дитини, він може або звернутися до іншого органу, безпосередньо або за допомогою центрального органу своєї держави, з проханням здійснити свою юрисдикцію вживати таких заходів захисту, які вважає за необхідні, або – зупинити розгляд справи та запропонувати сторонам подати таке прохання до органу тієї іншої держави.

Виходячи із тлумачення цієї норми Конвенції, найперша обставина, яка підлягає оцінці судом для ініціювання передачі юрисдикції в конкретній справі стосовно заходів захисту дитини, пов'язана з тим, що така передача повинна відповідати найвищим інтересам дитини. Передача юрисдикції допускається “як виняток” – отже, причини для передачі повинні бути вагомими. Суди обох держав – суд, який ініціює передачу юрисдикції, і суд, до якого скеровано запит про здійснення юрисдикції, є відповідальними за те, що передача юрисдикції здійснюється з урахуванням найкращих інтересів дитини.

Найвищі інтереси дитини є категорією оціночною і визначаються судом у кожній конкретній справі, з урахуванням її фактичних обставин.

Приклад 1. Судом Бельгії було затверджено угоду між батьками про здійснення батьківської опіки стосовно двох дітей. Згодом батько і син переїхали до Лондона на постійне місце проживання. Виникла необхідність затвердити в суді оновлену редакцію угоди про батьківську опіку. Суд Бельгії вважає, що його юрисдикція поширюється на дочку, проте не на сина батьків, який натеper проживає у Лондоні. Тому, виходячи з того, що інтересам дітей відповідатиме ухвалення такого рішення суду, яке буде виконуваним, бельгійський суд *ex officio* ініціював передачу юрисдикції у справі англійському суду.

Приклад 2. У справі про визначення місця проживання дитини та участь кожного з батьків у вихованні суд Нідерландів передав юрисдикцію суду Франції на тій підставі, що хоча малолітній хлопець після конфлікту між його батьками тривалий час проживав у Нідерландах з батьком (мати у Франції мала лише право спілкуватися з дитиною у визначений судом час), проте після чергового побачення з матір'ю у Франції залишився у цій державі, тривалий період часу перебував під наглядом соціальних служб Франції, успішно склав там освітню програму, і тому суд Нідерландів виснував, що саме суд Франції наразі володіє більшим обсягом інформації стосовно дитини та її сімейного середовища, яка необхідна для об'єктивного вирішення справи в його інтересах.

Варто звернути увагу на умову передачі юрисдикції у справі, яка пов'язана зі сферою застосування Гаазької конвенції 1996 р. за колом суб'єктів. Оскільки конвенція пов'язує лише держави-учасниці, то юрисдикцію може бути передано лише суду тієї держави, яка є учасником конвенції. Важливо також наголосити, що справу може бути передано лише суду держави-учасниці, який передбачений у ч. 2 ст. 8 Гаазької конвенції 1996 р. Це може бути суд: а) держави, громадянином якої є дитина; б) держави, в якій знаходиться майно дитини; в) держави, до органів якої подано заяву про розірвання шлюбу або окреме проживання батьків дитини чи про визнання їхнього шлюбу недійсним; г) держави, з якою дитина має істотний зв'язок.

Суттєве значення мають також вимоги Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р. щодо процедури погодження передачі юрисдикції – як між судами держав-учасниць, так і між судом та особами, які беруть участь у справі. Конвенцією визначено два механізми ініціювання передачі юрисдикції. Так, відповідно до ст. 8 Конвенції ініціатива у цьому питанні належить суду, який є компетентним вирішувати справу на підставі статей 5–6 Конвенції й який визначить, що орган іншої договірної держави, який не має такої компетенції, здатен краще в конкретному випадку визначити найвищі інтереси дитини.

Інший (дзеркальний) механізм передбачено ст. 9 Конвенції: суд, який не наділений юрисдикцією в силу статей 5–6 Конвенції, проте який вважає, що він здатен у конкретному випадку визначити найвищі інтереси дитини, може звернутися до суду держави звичайного місця проживання з проханням про дозвіл здійснити юрисдикцію стосовно заходів захисту дитини.

Оскільки міжнародний цивільний процес ґрунтується на принципах змагальності та процесуальної рівноправності сторін, то суд повинен обов'язково роз'яснити сторонам порядок і правові наслідки передачі юрисдикції, а також запитати їхню думку з цього питання. Водночас, як убачається з буквального тлумачення ст. 8 Конвенції, вона надає суду повноваження звернутися з проханням про здійснення юрисдикції до суду іншої договірної держави *ex officio*, навіть тоді, коли сторони справи (чи одна зі сторін) не погоджую(є)ться із передачею юрисдикції, але якщо суд дійде обґрунтованого висновку, що ця передача юрисдикції відповідатиме найвищим інтересам дитини. З іншого боку, сторони справи мають право оскаржити ухвалу суду про передачу юрисдикції суду іншої держави в апеляційному порядку.

Чи може суд іншої держави, до якого подано прохання про здійснення юрисдикції, відмовитися від задоволення цього прохання і які правові наслідки такої відмови? Чітку відповідь на це питання дає ч. 4 ст. 8 Конвенції: суд, до якого спрямовано звернення, може здійснювати юрисдикцію замість суду, який має юрисдикцію на підставі статей 5 або 6, якщо він вважає, що це відповідатиме найвищим інтересам дитини. В іншому разі, тобто якщо, на думку суду, критерій найвищих інтересів дитини не дотримано, то він

відмовляється від прийняття юрисдикції і той суд держави-учасниці, який звернувся з проханням про передачу юрисдикції, продовжуватиме розгляд справи. Безперечна згода на прийняття юрисдикції вимагається й у разі застосування механізму ст. 9 Гаазької конвенції 1996 р., оскільки передбачається, що 'орган, який ініціював прохання, може здійснити юрисдикцію замість органу Договірної Держави звичайного місця проживання дитини тільки тоді, якщо останній погодився з таким проханням'¹⁰ (ч. 3 ст. 9).

Практика Верховного Суду щодо застосування ст. 8 Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р. У листопаді 2019 р. до Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду (далі – КЦС у складі ВС) надійшов переданий Міністерством юстиції України запит від англійського суду щодо визначення юрисдикції українського суду в порядку ст. 8 Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р.

Справа стосувалася українського хлопчика С., який народився у 2018 р. у Великій Британії. Його батьки – громадяни України, мали на території України зареєстроване місце проживання, проте фактично проживали разом із дитиною у Великій Британії.

За рішенням Високого суду Англії та Уельсу (підрозділу у сімейних справах), ухваленим у червні 2018 р., дитину було вилучено від батьків через неналежне піклування й тимчасово влаштовано у сім'ю прийомних батьків. Юрисдикція Високого суду Англії та Уельсу щодо вжиття такого тимчасового засобу захисту дитини ґрунтувалася на ст. 5 Гаазької конвенції 1996 р., оскільки Суд визначив, що на час початку судового процесу постійним місцем проживання дитини була територія Англії та Уельсу.

Водночас англійський суд визнав за доречне застосувати положення ст. 8 Конвенції, тому що дитина є громадянином України, і суди України є "найбільш відповідними" для того, аби оцінити її найкращі інтереси.

Рішенням від 13 серпня 2018 р. Високий суд Англії та Уельсу (підрозділ у сімейних справах) постановив просити суди в Україні прийняти територіальну юрисдикцію для вжиття заходів захисту дитини, які вони вважатимуть за потрібне. При цьому Суд урахував пропозицію органів влади України, аби дитина проживала в Україні з його рідною тіткою, допоки травми, завдані дитині батьками, буде розслідувано, і вказав, що приймає цю пропозицію як таку, що діятиме в найкращих інтересах дитини, за умови, що: допоки не завершиться розслідування завданих дитині травм, дитина не мешкатиме зі своїми батьками в Україні і не буде зустрічатися або проводити час зі своїми батьками, окрім випадків, коли такі зустрічі відбуватимуться під наглядом особи, призначеної органами влади України.

На виконання ст. 31 конвенції Суд також просив, аби Центральний орган Англії та Уельсу співпрацював та підтримував зв'язок із центральним органом України – Міністерством юстиції України для контролю за тим, що

¹⁰ Гаазька конвенція про батьківську відповідальність (н 3).

запит до українських судів із проханням про прийняття юрисдикції згідно зі ст. 8 Конвенції було опрацьовано.

У своєму рішенні від 13 серпня 2018 р. англійський суд також вказав строки, у межах яких суди України повинні вирішити запит про передачу юрисдикції, а також правові наслідки прийняття судами України юрисдикції у цій справі або відмови у її прийнятті. Так, у п. 9 рішення було зазначено: до наступного судового засідання (28 листопада 2019 р.), з метою забезпечення належного захисту інтересів дитини, Суд визначив, що українська сторона має поінформувати англійську сторону про вжиті в Україні заходи; у цьому випадку після прийняття судами в Україні запиту за ст. 8(1) Гаазької конвенції 1996 р. цей судовий процес буде передано їм на підставі того, що така дія відповідатиме найкращим інтересам дитини; суди України приймуть територіальну юрисдикцію, а цей суд більше не буде застосовувати юрисдикцію у цій справі; в іншому випадку – під час наступного судового засідання Суд може винести остаточні розпорядження про опіку та наказ про передачу дитини на виховання усиновителям.

Міністерство юстиції України передало запит англійського суду до КЦС у складі ВС – для визначення територіальної підсудності справи в інтересах малолітнього С., керуючись ст. 170 Сімейного кодексу України¹¹, статтями 4–7, 14–15 Закону України “Про охорону дитинства”¹², статтями 3, 4, 6 Конвенції про права дитини¹³, статтями 5, 8 Гаазької конвенції 1996 р., ст. 29 Цивільного процесуального кодексу України¹⁴ (далі – ЦПК України).

Ухвалою від 22 листопада 2019 р. КЦС у складі ВС, керуючись ст. 8 Гаазької конвенції 1996 р., ст. 29 ЦПК України, задовольнив клопотання Міністерства юстиції України, в інтересах малолітньої дитини С., про визначення підсудності для розгляду справи щодо його захисту, після повернення його під юрисдикцію України. Підсудність справи щодо захисту прав малолітнього С., після його повернення під юрисдикцію України, визначено Гусятинському районному суду Тернопільської області. При визначенні територіальної підсудності справи саме цьому суду України було враховано, що орган опіки та піклування Чортківської міської ради Тернопільської області склав висновок від 11 вересня 2019 р. про доцільність тимчасового проживання малолітнього С. у сім’ї його рідної тітки¹⁵.

Напрями подальшого розвитку інституту передачі юрисдикції варто аналізувати, на нашу думку, з трьох позицій: 1) імплементації положень

¹¹ Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>> (дата звернення 05.03.2026).

¹² Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>> (дата звернення 05.03.2026).

¹³ Конвенція про права дитини від 20.11.1989 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text> (дата звернення 05.03.2026).

¹⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення 05.03.2026).

¹⁵ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 22 листопада 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/85836766>> (дата звернення 05.03.2026).

Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р. у внутрішнє законодавство України; 2) розвиток положень цієї Конвенції у регламенті ЄС Brussels IIb; 3) поширення сфери застосування інституту передачі юрисдикції на інші категорії цивільних справ з іноземним елементом, – зокрема, відповідно до положень Гаазької конвенції про міжнародний захист повнолітніх 2000 р.

Імплементация положень Гаазької конвенції про батьківську відповідальність у внутрішнє законодавство України. Реалізація положень міжнародних договорів стосовно передачі юрисдикції щодо розгляду окремих категорій справ є однією з цілей підготовленого Міністерством юстиції України проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань міжнародного судового співробітництва” (№ 4428). 16 лютого 2022 р. цей законопроект прийнято за основу і на тепер він очікує другого читання¹⁶. Стисло окреслимо основні запропоновані ним новели – зміни й доповнення до ЦПК України. *По-перше*, закріплено дискрецію українського суду у випадках, установлених законом або міжнародним договором, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України, прийняти до розгляду справу, передану судом чи іншим компетентним органом іншої держави, або передати справу на розгляд суду чи іншого компетентного органу іншої держави (шляхом включення до ЦПК України статті “Передача юрисдикції до суду іншої держави або перейняття юрисдикції від суду іншої держави”). *По-друге*, визначено закриття провадження у справі як форму закінчення розгляду українським судом цивільної справи з іноземним елементом без винесення судового рішення, у випадку, коли після відкриття провадження у справі український суд передав її суду іноземної держави і останній прийняв її до розгляду (шляхом доповнення чинної ст. 251 ЦПК України (“Обов’язок суду зупинити провадження у справі”)) окремою підставою для закриття провадження у справі). *По-третє*, визначено, що процесуальною формою звернення українського суду до іноземного суду з питань передачі юрисдикції є постановлення відповідної ухвали із зверненням про передачу юрисдикції, яка скеровується до іноземного суду через центральний орган, відповідальний в Україні за виконання міжнародного договору (шляхом включення цих правил до ст. 497 ЦПК України (“Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом”)).

Отже, цим законопроектом пропонується вирішити основні питання щодо провадження у справі, юрисдикцію у якій передано українському суду іноземним судом або, навпаки, – українським судом іноземному суду.

Розвиток положень Гаазької конвенції 1996 у регламенті ЄС Brussels IIb. Вважаємо, що особливості та практика застосування інституту передачі

¹⁶ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань міжнародного судового співробітництва від 26.11.2020 № 4428 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/4844>> (дата звернення 05.03.2026).

юрисдикції відповідно до регламенту ЄС потребують вивчення, оскільки Україна взяла на себе зобов'язання 'реформувати своє цивільне процесуальне законодавство відповідно до стандартів держав Європейського Союзу' (Закон України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу"¹⁷) і 'розвивати судове співробітництво у цивільних справах із державами Європейського Союзу' (ст. 24 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони¹⁸). Крім того, положення Гаазької конвенції 1996 р. було взято за основу й відтворено у регламенті ЄС Brussels IIb (ст. 15), редакції від 29 травня 2000 р.¹⁹, проте цей регламент неодноразово доопрацьовувався і натеper існує в редакції від 25 червня 2019 р.²⁰, репрезентуючи таким чином найновіші положення правового регулювання передачі юрисдикції.

Отже, положеннями ч. 1 ст. 12 регламенту ЄС Brussels IIb (яку вміщено у розділ "Справи про батьківську відповідальність") передбачено, що за виняткових обставин суд держави-члена, який має юрисдикцію на вирішення справи по суті, може за заявою сторони або за власною ініціативою, якщо він вважає, що суд іншої держави-члена, з якою дитина має особливий зв'язок, буде в кращому становищі для оцінки найкращих інтересів дитини в конкретній справі, зупинити провадження або його конкретну частину і:

а) встановити строк для однієї або декількох сторін, щоб повідомити суд іншої держави-члена про провадження, яке триває, та про можливість передачі юрисдикції і подати заяву до цього суду; або

б) звернутися до суду іншої держави-члена з проханням прийняти юрисдикцію.

Обов'язкова умова для передачі юрисдикції відповідно до цієї статті регламенту – це наявність "особливого зв'язку" між дитиною та державою-членом, суду якої ініціюється передача юрисдикції. Виходячи із системного тлумачення частин 1 і 4 ст. 12 регламенту, цей зв'язок може проявлятися в тому, що держава-член: а) стала звичайним місцем проживання дитини після того, як суд першої держави-члена відкрив провадження у справі; б) є попереднім звичайним місцем проживання дитини; с) є державою громадянства дитини; d) є звичайним місцем проживання батька чи матері дитини; е) у цій державі знаходиться майно дитини і справа стосується заходів

¹⁷ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>> (дата звернення 05.03.2026).

¹⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 05.03.2026).

¹⁹ Council Regulation (EC) No 1347/2000 of 29 May 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and in matters of parental responsibility for children of both spouses <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2000/1347/oj/eng>> (accessed 05.03.2026).

²⁰ Council Regulation (EU) 2019/1111 (n 9).

охорони майна дитини, а саме його збереження, управління чи розпорядження ним.

Звичайно, наведений у ст. 12 перелік держав суду, з якою дитина має “особливий зв’язок”, не збігається повністю з переліком, визначеним у схожому за змістом правилі ст. 8 Гаазької конвенції 1996 р. Остання є більш гнучкою у цьому питанні, а регламент встановлює вичерпний перелік можливих проявів “особливого зв’язку дитини із державою” й таким чином істотно обмежує свободу судді в цьому питанні. З іншого боку, перелік, наведений у регламенті, є широким, має п’ять можливих варіантів зв’язку.

Істотною перевагою ст. 12 регламенту Brussels IIb є те, що вона чітко визначає процесуальний порядок здійснення передачі юрисдикції у справі, зокрема: види процесуальних документів, якими може бути ініційовано передачу юрисдикції; процесуальні дії, які вчиняє суд, який ініціює передачу юрисдикції у справі, та суд, до якого звернуто запит про прийняття юрисдикції; процесуальні строки здійснення передачі юрисдикції. Суд може прийняти юрисдикцію упродовж шести тижнів з часу подання до нього заяви стороною справи чи ухвали суду. Саме такий строк видається оптимальним, не є занадто тривалим і занадто коротким: з одного боку, його тривалість дає змогу суду остаточно визначитися щодо прийняття юрисдикції, а з іншого – гарантує, що передача юрисдикції у справі не призведе до непотрібних затримок, які порушують інтереси дитини і сторін. Суд обмежений у процесуальних діях: він або приймає юрисдикцію, або відмовляється від юрисдикції зі справи. Він не може передати провадження третій державі²¹. Наслідком прийняття юрисдикції у строк є те, що суд, який відкрив провадження першим, відмовляється від юрисдикції. В іншому разі суд, який відкрив провадження першим, продовжує здійснювати юрисдикцію відповідно до статей 8–11 регламенту. Чинна редакція регламенту ЄС Brussels IIb, на відміну від попередньої, містить нову статтю, яка має назву “Запит суду держави-члена, який не має юрисдикції, про передачу йому юрисдикції” і є певним аналогом ст. 9 Гаазької конвенції 1996 р.: у виняткових обставинах, якщо суд держави-члена, яка не має юрисдикції відповідно до цього регламенту, але з якою дитина має особливий зв’язок відповідно до ч. 4 ст. 12, вважає, що він має кращі можливості для оцінки найкращих інтересів дитини в конкретній справі, він може звернутися з проханням про передачу юрисдикції від суду держави-члена, в якій дитина має звичайне місце проживання. Протягом шести тижнів після отримання запиту, суд, до якого звернулися, може погодитися передати свою юрисдикцію, якщо він вважає, що з огляду на конкретні обставини справи така передача відповідає найкращим інтересам дитини. Якщо суд, до якого звернулися, погоджується передати юрисдикцію, він негайно повідомляє про це суд, який звернувся із запитом. У разі

²¹ Michelle Smith De Bruin, *Transnational Litigation: Jurisdiction and Procedure* (Thomson Round Hall 2008) 92.

відсутності такої згоди протягом зазначеного строку суд, який звернувся із запитом, не має юрисдикції.

Перспективи поширення інституту передачі юрисдикції на інші категорії справ, крім міжнародних сімейних спорів щодо дитини. Слід звернути увагу на те, що в європейській юридичній літературі активно обговорюється питання про застосування інституту передачі юрисдикції до справ про розірвання шлюбу. Так, у Зеленій книзі про застосовуване право та міжнародну підсудність справ про розлучення вказується, що встановлене регламентом правило *lis alibi pendens* стимулює подружжя за певних обставин до “втечі до суду”, щоб випередити другого з подружжя, або, іншими словами, “першим завдати удару”. Більш м’яким варіантом врегулювання цієї ситуації може бути запровадження інституту передачі юрисдикції на кшталт тих правил, які встановлено регламентом для справ про батьківську відповідальність²². Проте відповідно до чинної редакції регламенту ЄС Brussels IIbis правило передачі юрисдикції може бути застосовано лише у справах, що стосуються батьківської відповідальності. Тож про поширення сфери застосування цього правила й на інші категорії сімейно-правових спорів можна говорити лише в перспективі.

Проте положення інституту передачі юрисдикції вдалося втілити у Конвенції про міжнародний захист повнолітніх, яка є чинною з 1 січня 2000 р. Конвенція спрямована на “забезпечення захисту у міжнародних ситуаціях повнолітніх осіб, які у зв’язку з хворобою або недостатністю особистих здібностей, не можуть захищати свої інтереси” (ст. 1). Її положення, зокрема, уніфікують правила юрисдикції у справах, які стосуються захисту повнолітньої особи або її майна. Загальним критерієм визначення міжнародної юрисдикції справ про визнання особи недієздатною та встановлення режиму захисту самої особи та її майна є її звичайне місце проживання (ст. 5). Субсидіарно юрисдикцію в цих справах мають також суди держави громадянства повнолітньої особи (ст. 7) і суди держави, в якій знаходиться майно повнолітньої особи (ст. 9). Окремо Конвенцією врегульовано питання захисту повнолітніх недієздатних осіб, які вимушено виїхали зі своєї держави та стали біженцями, зокрема внаслідок військових дій у державі свого громадянства чи місця проживання (статті 6, 10, 11). Стаття 8 Конвенції врегульовує основні процесуальні питання передачі юрисдикції у справах, які охоплюються її предметною сферою застосування. Загалом правила Конвенції щодо визначення юрисдикції є доволі гнучкими й закріплюють одну із тенденцій сучасного міжнародного цивільного процесу, яка поступово набуває відображення і в українській судовій практиці, а саме: необхідність співробітництва між юрисдикційними органами договірних держав,

²² Green Paper on applicable law and jurisdiction in divorce matters (presented by the Commission). Brussels, 14.03.2005. COM(2005)82 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52005DC0082>> (accessed 05.03.2026).

зокрема з питань передачі юрисдикції. Натепер учасниками цієї Конвенції є 16 держав. Що стосується України, то законопроект про приєднання до Конвенції перебуває на опрацюванні в профільних департаментах Мін'юсту з метою вивчення питання щодо відповідності положень Конвенції законодавству України.

Висновки. Уніфікація інституту передачі юрисдикції пройшла шлях від міжнародної правової норми, яка закріплювала саму лише правову можливість відмови від своєї юрисдикції судом однієї держави на користь суду іншої держави, до врегулювання цілої низки різних аспектів процесуального механізму застосування цього інституту.

Найвищий рівень конкретизації процесуального порядку передачі юрисдикції притаманний регламенту ЄС Brussels IIb, норми якого дають відповіді на такі питання: на якій стадії цивільного процесу і за яких обставин передача юрисдикції є можливою; якими критеріями повинен керуватися компетентний суд при передачі юрисдикції суду іншої держави; яке правове значення має позиція з цього питання кожної зі сторін справи; якими процесуальними документами оформлюється передача юрисдикції (яким чином відбувається співробітництво між судами з цього питання); які процесуальні строки задіяно; які правові наслідки прийняття юрисдикції судом іншої держави або, навпаки, відмови від її прийняття.

Для договірних держав Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р., зокрема України, багато процесуальних питань, пов'язаних із передачею юрисдикції, є предметом субсидіарного регулювання внутрішнім законодавством кожної держави, в силу притаманного міжнародному цивільному процесу принципу *lex fori*. Як наслідок, актуальним є ухвалення законопроекту "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань міжнародного судового співробітництва" (№ 4428), який передбачає імплементацію норм Конвенції.

При передачі юрисдикції у справах, які впливають з міжнародних сімейних спорів стосовно дитини, ключове питання і невід'ємна складова предмета доказування – це відповідність передачі юрисдикції найвищим інтересам дитини, які визначаються з урахуванням фактичних обставин кожної справи.

Виділено такі напрями подальшого розвитку інституту передачі юрисдикції: імплементація положень Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 р. у внутрішнє законодавство України; розвиток положень цієї Конвенції у регламенті ЄС Brussels IIb; поширення сфери застосування цього інституту на інші категорії цивільних справ з іноземним елементом, зокрема, відповідно до положень Гаазької конвенції про міжнародний захист повнолітніх 2000 р.

Усі розглянуті у статті аспекти передачі юрисдикції підкреслюють, що цей інститут передбачає тісне пряме співробітництво між судами держав-учасниць відповідного міжнародного договору. Зазначене, а також особи-

стий досвід автора статті як контактної судді від України доводить важливість представлення та активної участі держави Україна в Гаазькій мережі суддівської взаємодопомоги (International Hague Network of Judges – IHNJ).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. De Bruin Michelle Smith, *Transnational Litigation: Jurisdiction and Procedure* (Thomson Round Hall 2008).
2. Cherniak Yu, *Unifikatsiia norm mizhnarodnoho tsyvilnoho protsesu z rozghliadu simeinykh sporiv* (Alerta 2018) (in Ukrainian).

Journal articles

3. Cherniak Yu, Bilous O, *Pravyla mizhnarodnoho tsyvilnoho protsesu (iz komentarem)* [2016] 7/8 Yurydychnyi zhurnal 145–146 (in Ukrainian).
4. Cherniak Yu, Bilous O, *Pryntsypy mizhnarodnoho tsyvilnoho protsesu (iz komentarem)* [2016] 7/8 Yurydychnyi zhurnal 15–32 (in Ukrainian).

Yuliya Chernyak

LEGAL GROUNDS AND PROCEDURE FOR THE TRANSFER OF JURISDICTION BY A COURT TO A COURT OF ANOTHER STATE IN TERMS OF CASE LAW AND UNIFICATION OF INTERNATIONAL CIVIL PROCEDURE RULES

ABSTRACT. One of the mechanisms for legal regulation of the waiver of jurisdiction by the competent courts of one state in favour of the courts of another state is the *forum non conveniens* rule, which allows a court to suspend and/or close proceedings on the grounds that the court of another state is more convenient (appropriate) for a fair and objective resolution of the case. This rule is the legal basis for an institution which in the doctrine, legislation and case law of many states is called “transfer of jurisdiction”. The latter, unlike the institution of competition of jurisdictions, is relatively new and has hardly been studied in domestic legal science.

The purpose of this article is to analyse existing international treaties in order to identify the peculiarities of the application of this institution and to determine the prospects for its further development.

It has been established that existing international treaties regulate several issues of the procedural mechanism for the transfer of jurisdiction. At the same time, a number of procedural issues are subsidiarily regulated by the domestic legislation of each state, due to the *lex fori* principle inherent in international civil procedure. The exception is the member states of the European Union, in which the procedural order of transfer of jurisdiction is specified by the Brussels IIb Regulation.

The key issue for the transfer of jurisdiction in international family disputes concerning children is whether the transfer of jurisdiction is in the best interests of the child, which are determined taking into account the factual circumstances of each case.

The following areas for further development of the institution of transfer of jurisdiction have been identified: implementation of the provisions of the 1996 Hague Convention on Parental Responsibility into the domestic legislation of Ukraine; development of the provisions of this convention in the EU Regulation Brussels IIb; extension of the scope of application of this institution to other categories of civil cases with a foreign element, in particular in accordance with the provisions of the 2000 Hague Convention on the International Protection of Adults.

Close, direct judicial cooperation, including through the International Hague Network of Judges, is the key to the effective application of the transfer of jurisdiction.

KEYWORDS: international jurisdiction; *forum non conveniens* concept; best interests of the child; international judicial cooperation; unification.